

A Bibliáról – több szempontból

BIBLIA ÉS MEGÉRTÉS

Mindenféle modern hermeneutikai kísérlet mintája és módszertani kiindulópontja ma is a Biblia értelmezésének a tudománya, amelynek a közelmúltban is szépen gyarapodó eredményeiből és újdonságaiból Hermeneutikai füzetek című kiadványsorozatában a pesti Református Egyetem felekezeti kutatócsoportja, Fabiny Tibor szakmai műhelye ad ízelítőt. Az eddig napvilágot látott tíz vékony kötet örvendetes hozzájárulás a hazai biblikus szakirodalom szellemi kínálatához, egyben pedig a modern hermeneutika műhelyébe is bepillantást enged, bemutatva azokat a fogalmakat és módszereket, amelyek a modern megértéstudomány sajátjai.

A modernség világából a posztmodern korszakába lépő szellemtudományok fejlődésében természetes jelenség, hogy a történeti vagy a strukturális elemzés egy olyan olvasóközpontú megértő hermeneutikának adott szabad utat, amelynek áttöréséről a sorozat első, *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében* című kötetének tanulmányai tudósítanak. Ezeknek az írásoknak közös meggyőződése, hogy nem elegendő a bibliai szövegeket mint időtlen és végleges tényeket szemlélni, hiszen a mindenkori olvasó változó szempontjainak a szöveghez való *hozzáértése*, hozzágondolása nélkül a *Szentírás* nem volna több holt, csak értelemmel, de nem jelentéssel bíró szövegnél. Ugyanez a gondolat hatja át az *Értelmezéstörténet mint egyháztörténet* című kötet írásait, különösen *G. Ebeling* tanulmányát is, aki azon a nézeten van, hogy a bibliai szöveg jelentése nem ér véget a szöveg által rögzített mondanónál, hanem szervesen épül tovább az e szöveget értő és értelmező közösség, vagyis az egyház történetében. Még mindig a hermeneutikai alapvetés körébe tartozik a sorozat harmadik,

Szóra bírn az *Írást* című kötete, Fabiny Tibor munkája, aki – talán a kellesténél megfellebbezhetőbb hangnemben – a posztmodern hermeneutika újdonságainak világába vezet be olvasóit, azokat az eljárásokat véve sorra – kánon- és olvasóközpontú kritika, dekonstrukció – amelyek a bibliai hermeneutikában az elmúlt évtizedekben nyertek polgárjogot.

Bármennyire radikálisan újszerűnek tűnik is a bibliai hermeneutika mai szemlélete, találunk olyan szellemi előzményeket, amelyek a beleérző alanyi megértés elveit a teológia történetének korábbi korszakaiban is képviselték. E klasszikus hagyomány mértékadó darabja *S. A. Kierkegaard* írása, az *Építő keresztény beszédek* homíliaszorozata, a kortárs klasszikusok sorából pedig *N. Frye* biblia-történész *A Biblia ígészetében* című esszégyűjteménye kapott helyet a hermeneutikai sorozatban. *P. Ricoeur* a modern hermeneutikai filozófia kimagasló alakja, akinek *Bibliai hermeneutika* című kötetét ugyancsak első ízben vehetjük kézbe itt magyar fordításban. Ricoeur a ki nyilatkoztatás és a hit emberi beszéddé formálásának törvényszerűségeit elemzi, és azokat a beszédformákat – *prófétai beszéd, narratív és metaforikus nyelv* – veszi szemügyre, amelyek a vallási grammatika sajátos eszközeiként kifejezik és rögzítik, de már önmagukban értelmezik is a vallásos tapasztalat tartalmait. Ugyanez a szándék és gondolat hatja át *G. Ebeling Isten és szó* című tanulmányát is, amelyben a hermeneutika mint a hit nyelvtana Isten üzenetének, közlésének meghallását teszi számunkra lehetővé, egy olyan fogalmi rendben, ahol ez az isteni szó nem egyszerűen nyelvi forma, hanem esemény, amolyan *szótörténet*, a transzcendensnek a nyelv világába való cselekvő, értelemadó be-robbanása, a vallásos beszéd valódi tartalma és egyben lehetőségi feltétele.

A korábbi kötetektől alapvetően különbözik U. Luz munkája, amely *Evangélium és hatástörténet* címen látott napvilágot. A szerző, korunk jelentős protestáns egzegétája, az alkalmazott hermeneutika világába vezeti olvasóit, amikor *Máté evangéliumát*, pontosabban annak sokat vitatott, Péter egyházfőségére vonatkozó részletét és Jézus néhány példabeszédét elemzi modern bibliai hermeneutika eszközeit felvonultatva, közben pedig végigviszi az olvasót a modern bibliai értelmezéstan legújabb történetén is *W. Mostert* füzete, *Az „önmagát értelmező Szentírás”* a reformáció korának teológiai vitáiba ad bepillantást, amikor értekezése tárgyául *Luther* hermeneutikáját választja, szenvedélyesen érvelve azon álláspont mellett, amely a hitújítás lényegét éppen egy újszerű hermeneutikában és egy radikális Biblia-személetben látja megvalósulni. Végül különleges szellemi izgalmat kínál a sorozat eddig legutolsó, U. Luz által szerkesztett, *A vizsály könyve* címet viselő kötete, amely egymással rivalizáló hermeneutikai megközelítéseket sorakoztat egymás mellé. A párhuzamos elemzések tárgya *Márk evangéliumának* egy rövid szakasza, a csodálatos kenyérszaporítást elbeszélő része, amelyet az egzegéták a történetkritikai, a fundamentalista, az evangélikál, a feminista, a a materialista és a mélylélektani teológia, illetve hermeneutika módszerei szerint elemeznek, izgalmasan mutatva be az eltérő magyarázó attitűdökből adódó értelmezési sokféleség lehetőségeit.

Talán felesleges is külön mondanunk, hogy mennyire fontosak az ilyen és az ezekhez hasonló könyvek és könyvsorozatok, lévén alkalmas eszközök a *Biblia* világának jobb megismeréséhez, de ahhoz is, hogy olvasója biztosabb kézzel tudjon eligazodni a modern értelmezéstudomány, az irodalmi elemzés és az esztétika világában, és a *Könyvek Könyvét* olvasva is igazolva lássa, hogy a leírt szó, a szent Üzenet tényei mögött az értelem és a jelentés hihetetlen gazdagsága és sokrétű mérése áll.

AZ ÚJSZÖVETSÉGRŐL ELSŐ MEGKÖZELÍTÉSBEN

Könyv-, főképpen pedig tankönyvkiadásunk több évtizedes mulasztása, máig halmozódó adóssága, hogy alig tudunk valamit diákok, tanárok, érdeklődő olvasók kezébe adni, ami a szűken felekezeti és hittani kereteken túl mindenki számára beavató olvasmányul szolgálhatna a Szentírás, adott esetben az Újszövetség világával való megismerkedéshez. Talán ma már nem kell bizonygatnunk, hogy ilyen olvasnivalóra szükség volna az iskolákban és a napi életben is, magától ettől a belátástól azonban még erre alkalmas könyvek nem támadnak.

Időszerű és tiszteletreméltó volt tehát a cél és a szándék, amely *Benyik Györgyöt*, a katolikus papot és teológianánt vezette, amikor bibliai, újszövetségi bevezetést állított össze, nem egyszerűen hitsorsosai, hanem minden olyan olvasó számára, aki vállalni kész a *Bibliával* való ismerkedés örökérvényű szellemi kalandját. A szerző, a szegedi biblikus konferenciák életrehívója és a kiadó jóvoltából szép küllemű, jól áttekinthető, didaktikusan felépített munkát kaptunk kézhez, amely a hagyományos bibliai *introductio*, az *Einleitungswissenschaft* ma már klasszikus műfajában foglalja össze és dolgozza fel mindazt, amit az Újszövetséget fellapozó olvasónak mintegy előzetesen tudnia kell és ismernie érdemes. A közelmúltban elkészült kötet egy nagyobb kézirat első fele, alcíme szerint *Keletkezés- és kutatástörténet*, amelyben *Benyik* professzor az Újszövetség megértésének általános feltételeit igyekezett sorra venni.

A munka bevezetőjében a szerző a bibliai bevezetés sajátos feladataira figyelmeztet, arra, hogy e tudományág sajátos rendeltetése nem filozófiai vagy hittani természetű, hanem a *Szentírás* történeti megértésének ügyét hivatott – gyakorlatilag profán történelmi eszközökkel – szolgálni. Ennek a célnak megfelelően a bevezető fejezetek Róma korabeli történetének rövid összefoglalását és a hellenizmus mint eszmetörténeti képződmény leírását adják, az ezután következő nagyobb fejezet pedig

a zsidó vallás világát tárja elénk. E hit ekkor már hagyományos monoteizmusa és törvény-hagyománya mellett olyan új jelenségek bontakoztak ki a Jézus kora előtti századokban, mint a túlvilági életről, a Megváltóról (Messiás) és a végidőről (eszkatológiai) szóló tanítás, amelyek felbukkanása nélkül Jézus működése és a kereszténység kialakulása érthetetlen volna számunkra. Ugyancsak fontos az a vallási-intézményi környezet is, amelyen Benyik professzor végigvezeti az olvasót: a Templom, a papság, az írástudók, a korabeli vallási mozgalmak és vallási szokások ismerete Jézus működésének megértéséhez nélkülözhetetlen. A kortörténeti és eszmetörténeti áttekintés végén a korabeli zsidó történelem két drámai korszakát, Heródes uralmát, Jézus születésének idejét, majd a zsidó háború periódusát, a korai egyház kiforrásának évtizedeit vehetjük szemügyre.

Az újszövetségi *Szentírás* nem csupán Isten üzenete, az egyházában élő kinyilatkoztatott hagyomány, de írásmű, irodalmi alkotás is, amelyet irodalmi környezete oldaláról is meg kell és meg lehet közelítenünk. Az a legágabb írott közeg, amelyben a korai egyház iratokban is megfogalmazta a maga hitét, az apokrif (elrejtett) irodalom, azoknak a népies, jámbor vagy eretnek szellemű alkotásoknak a sokasága, amelyek mintegy körülölelik az újszövetségi *szentírás* könyveinek körét. Benyik először az ószövetségi, zsidó apokrifeket veszi sorra, felvázolva a fontosabb művek irodalomtörténetét és tartalmát, majd az újszövetségi apokrifeket tekinti át tematikai, műfaji rendben, sok-sok szemelvény

felvonultatásával, végül pedig a korai kereszténységgel egykorú zsidó rabbinikus irodalomról szól, annak alapos magyarázatát adva. E terjedelmes fejezetben nem csupán a biblikus irodalomtörténet alapfogalmaival ismerkedhet meg az olvasó, hanem olyan nevezetes művekkel is, mint *Hének apokalipszise* vagy a gnosztikus *Tamás-evangélium*, a *Holt-tengeri tekercesek* anyaga, netán a *Talmud* traktátusai.

A könyv harmadik nagy tematikai egysége az újszövetségi kutatás és kritika történetének vázlatát adja. A *Szentírás* magyarázatának ökori és középkori formáiról csak néhány villanásnyi ízelítőt kapunk, a reneszánsz és a reformáció idejéről pedig gyakorlatilag semmit, ezt a sommás elintézési módot azonban némileg indokolja, hogy Benyiket láthatóan a modern idők kutatástörténete érdekli. Így az első alaposabban kidolgozott rész a raci-

onalista kritika kora, a 18. és 19. század, amikor a bibliai hagyományt a kutatók először idézték a *híhetőség*, a *hitelesség* és az *ésszerűség* ítélőszéke elé, sok vonatkozásban hátat fordítva a megelőző másfél évezred egyházi véleményének. Új korszakot jelentett a történetkritikai módszer kibontakozása, amelynek sok értékes megállapítása és maga a módszer a bibliakutatásnak ma is fontos eleme, még akkor is, ha a forráselmélet vagy a formatörténeti módszer szélsőségei ma már maguk sem többek tudománytörténeti relikviáknál. *Bultmann* és *Dibelius*, *Barth* és *Pannenberg*, *de Lubac* és *Lagrange* nézetei, a kutatásnak az 1970-es évekig tartó története elevenedik meg itt, majd a legújabb, hermeneutikai irányzatokról olvashatunk.

*Az újszövetségi Szentírás
nem csupán Isten üzenete,
az egyházában élő
kinyilatkoztatott hagyomány,
de írásmű, irodalmi alkotás is,
amelyet irodalmi környezete
oldaláról is meg kell és meg
lehet közelítenünk.
Az a legágabb írott közeg,
amelyben a korai egyház
iratokban is megfogalmazta
a maga hitét, az apokrif
(elrejtett) irodalom, azoknak
a népies, jámbor vagy eretnek
szellemű alkotásoknak
a sokasága, amelyek
mintegy körülölelik
az újszövetségi szentírás
könyveinek körét.*

A kötet záró részében a szerző a Jézus életére vonatkozó meglátásokat veszi sorra: elemzi magukat a forrásokat, értékeli a kutatási eredményeket, végül pedig egy történeti Jézus-portré megrajzolásával készíti elő a munkája majdani második részét jelentő könyvenkénti bevezetést az Újszövetség világába.

A szerző dicséretére szolgál, hogy munkájában vitára készítő megállapítást, kiigazításra szoruló adatot gyakorlatilag nem találunk. Talán meggondolandó, nem sok-e a diaszpóra lélekszámát öt-hat millióra tenni, és kár Heródes királyságát, amit a szerző alább maga is klienskirályságnak nevez, a császári provinciák között is felsorolni. Ugyanígy érdemes volna újrafogalmazni a Jézus születésének esztendejét megállapítani akaró részt, ahol pontatlanságot vagy felesleges bonyolultságot érzek. Külön és feltétlen elismerést érdemel viszont az a bibliográfiai munka, melyet a szerző művébe beépített: adatai mindenki számára nélkülözhetetlenek, aki komolyan tájékozódni készül az *Újszövetség* világában.

Alapos és érdekes munka Benyik György kötete, amelynek forgatását tanárok, diákok, érdeklődők, valamely hitben élők és nem-hívók számára is ajánlhatunk. Folytatásra érdemes vállalkozás ez, méltó, beavató írás azok számára, akiket vonz és érdekel a Könyvek Könyve, a *Biblia*.

BENYIK GYÖRGY: *Az újszövetségi Szentírás keletkezés- és kutatástörténete*. JATEPress, Szeged 1995. 252 old.

HERMENEUTIKA, IRODALOM, BIBLIA

Évezredek tudományoknak is meglehetnek, megvannak a maguk legújabb klasszikusai, olyan szerzők, akik a tiszteletreméltó hagyomány és a merész újszerűség határán állva alkotnak szakterületükön figyelemreméltó műveket. Northrop Frye, a posztmodern irodalmi hermeneutika nemrég elhunyt képviselője is ilyen tudós volt. A szakterület, amelyen működött, a bibliatudomány volt,

amelynek világában a legutóbbi bő egy évtized komoly tudományos változásokat hozott. Az írásmagyarázat módszereinek sorában azóta a hagyományos dogmatikai, egzegétikai és történetkritikai eljárások mellett polgárjogot nyert a befogadóközpontú irodalmi hermeneutika posztmodern szemlélete, a maga új szempontjaival, a szent hagyomány korában hozzáférhetetlen rétegeit is feltárni képes eljárásával, amelyek a vallási nyelv és beszéd történeti rekonstrukciója (vagy éppen dekonstrukciója) révén visznek közelebb minket a szent hagyomány megalkotóinak értelméhez, érzelmeihez, hitéhez. Ennek az új módszernek a teológus G. Ebeling, a filozófus P. Ricoeur vagy az irodalomtörténész E. Auerbach és sok más szakember mellett volt jeles képviselője Frye, a kanadai metódista lelkész, irodalomtörténész.

Frye szemléletében a *Biblia* az egységes, nagy és normatív kód, amely a legáltalánosabb emberi önrételmezés világa és ennek orális-verbális és literális leképezése, az örök tartalom és az időben való művészi megszólaltatás között közvetít. Más szavakkal élve a *Biblia* az a páratlan gyűjtőlenyce, amely az örök emberi tartalmak és az örökké változó művészi kifejezés között van, amelyet megértett valósága, az irodalmi interpretáció oldaláról közeledve lehet megfejtetni. Nem valamely hitben adott megértés ez, hanem a szent tradíció olyan megfejtése, amely az irodalmi eszköz, forma és interpretáció oldaláról tulajdonít jelentést a biblikus hagyománynak, nem firtatva azt, hogy mennyire tudunk és akarunk azonosulni magával a hitben való elfogadás világával. Nem azt adja tehát végeredményként, hogy a *Bibliában* mi áll, hanem azt, hogy ami ott áll, az akkor és most, azoknak, akik írták és azoknak, akik ma forgatják, mit jelent.

Az a módszer, amely kiindulópontja egy ilyen elemzésnek, a bibliai egzegézis hagyományos eljárása, a *tipológiai módszer*. Hagományosan annyit jelent ez, hogy a bibliai személyek és események amolyan mintát, modellt jelentenek: saját koruk pillanatnyi jelentésén túl valami általános *előképi* jelentésük is van, melyhez az értelmező utókor megfeleléseket vagy ellentéteket,

anti típusokat állíthat. Egy ilyen elemzés első állomása Frye számára magának a nyelvnek a vizsgálata, azé a képességé, hogy az ember a beszédben a közvetlen jelentésen túl metaforikus és analógiás beszédre is képes. Ez, a beszédformák többszörös természete teszi lehetővé, hogy megkülönböztessük a bibliai szövegek betű szerinti értelmét, tény-jelentését és azt, amit maga a szöveg az olvasó képzeletére gyakorolhat. Az irodalom nyelvére lefordítva Frye számára ez azt jelenti, hogy a bibliai hagyomány tény-jelentése a mítosz és a metafora nyelvén szólal meg, amelyek a maguk korában vagy abba belehelyezkedve értelmezhetők.

A tipológiai értelem éppen ettől a korhözköttiségtől való szabadulást jelent Frye számára, vagy ahogy ő mondja, a szöveg értelmének az időben való kiterjesztéseként fogható fel. Ebben a régióban már nem a közlendő, hanem az olvasat, nem a szöveg maga, hanem az olvasó szerepe a meghatározó. Amíg tehát mondjuk a mítosz síkján a szöveg még csupán irodalmilag megformált történelemként szemlélhető, a tipológiában maga a történelem válik mindennapi jelenné, nem-történelemmé, értelmet és jelentést hordozó valósággá. Frye szerint ez az értelmezési modell igaz már az *Ószövetség* és az *Újszövetség* viszonyára is, hiszen már itt is igaz az, hogy az egyik a másiknak értelmező előképe, a másik viszont amannak értelemdó beteljesülése, megvalósulása.

A részletező elemzésben minden a bibliai anyag legalapvetőbb kategóriáinak egyenkénti elemzését jelenti Frye számára: a teremtéstől a törvényadás, a prófécia, az evangéliumi történelem vagy az apokalipszis motívumain át vezet elemzésének az az útja, amelyen járva a történelmen túli, az idő racionális rendjét „megbontó” átlebegés tényét kívánja igazolni. E sajátos mozgás legelemibb eszközei a képek és a mítoszok sajátos elbeszélő szerkezete, amely szinte minden egyes esetben a történetek komor, alászálló, majd reménykeltően felemelkedő fázisaiban ábrázolja a bibliai történeleteket, szinte ősmintát adva mindenfajta narratív elbeszélés (verbális és képi) számára is.

A bibliai hagyomány rendkívüliségének

egyik fontos állomása a szóbeli tradíció írássá, sőt kanonikus irodalomvá válásának folyamatában van, amely azt is jelenti, hogy a folyamatos szent történelem kimerevített állóképpé, nyelvi konvenciók által rögzített szöveggé formálódik: típusá lesz, hogy a magyarázó és értelmező utókor számára az anti típus, az értelmező továbbgondolás lehetőségét megteremtse. Másképpen fogalmazva, a *Biblia* ebben a folyamatban lesz maga is irodalom. Frye éppen ezt a pontot keresi, azt, amikor a zsidó-keresztény hit és hagyomány maga is olyan kultúrává lesz, amely alkalmas a Nyugat rákövetkező kultúráját megalapozni, áthatni és megtermékenyíteni azáltal, hogy tipikus motívumok és eszközök sorát, valamint az ezekhez való viszonyulás kényszerét adja az utána következő korok emberének.

Frye számtalan elemzéssel és irodalmi párhuzammal támasztja alá a *Biblia* többszintű értelmezésére vonatkozó gondolatát, amely több tézise alátámasztására is szolgál. Az egyik az, hogy maga a *Szentírás* irodalom, amely ilyenként (is) értelmezendő, értelmezhető. De véleménye szerint világos az is, hogy a *Biblia* az irodalom, vagyis forrása mindannak, amit a Nyugat kultúrájában műnek, műalkotásnak tekintünk, egyben pedig modellje, típusa mindannak, amit a rákövetkező literátornemzedékek sokasága alkotott. Eredeti és termékeny tanulás ez, amely egyszerre hoz kétféle eredményt: az irodalmi elemzést révén többet értünk meg a *Szentírás* világából, a *Biblia* olvasása viszont magát az irodalmi alkotások sokaságát hozza közelebb hozzánk.

Pásztor Péter gondos fordítása csak továbbbi buzdítást adhat ahhoz, hogy Frye könyvét mindenkinek ajánljuk, aki a *Bibliát* mint irodalmat, az irodalmat mint bibliai fogantatású emberi önértelmezést, kultúránk örökké időszerű alapját és forrását tudja és akarja megismerni.

NORTHROP FRYE: *Kettős tükör*. A Biblia és az irodalom. Európa Könyvkiadó, Bp. 1996. 432 old.

Horváth Pál